

ВОЛНУН

ОРГАН ТОВАРИСТВА ВОЛИНЬ В НЬЮ ЙОРКУ

З М І С Т:

† Преосвященний Платон Єпископ Рівенський й Крем'я-
нецький.

Крем'янець і його околиці.

Заславські святині.

До біо-генези типу релігії.

Підсоветська Волинь.

Літературознавча праця в Житомирі в 1925-30 р.

Листа загинутих на Волині в часі німецької окупації 1941-
1944 рр.

Довідник Волиняка

О. Прот. С. Опатович.

Критика (малий фейлетон). •

Офіційний відділ.

РІК I.

ЖОВТЕНЬ-ЛИСТОПАД-ГРУДЕНЬ 1951 р.

Ч. 2.

НЬЮ ЙОРК

diasporiana.org.ua

РОЗШУКИ

„ВОЛИНЬ“-VOLHYN

Орган Т-ва „Волинь“ в Нью-Йорку
Видає Т-во „Волинь“ в Нью-Йорку

Editor: „Volhyn“ 1733 Bleecker str. Brooklyn 27 N. Y.

Редагує: А. Tratschuk.

Обгортка роботи проф. В. Січинського.

В справах редакційних просимо звертатися:
Tratschuk 164 E. 127 str. New York 35 N.Y.

Редакція застерігає собі право скорочувати та змінити рукописи. — Рукописи мусять бути чітко написані на одній стороні.

Неприняті рукописи звертаються в випадку надіслання поштових коштів.

За оголошення редакція не відповідає.

Рукописи без підпису та без подання адреси автора не приймаються до уваги.

Квартальник — виходить в кінці м. січня, квітня, липня та жовтня.

Антін Данилюк з села Шпрахи, Сенкевичівського р-ну, повіт Луцьк пошукує рідних, знайомих та земляків. Зголошуватись на адресу В-ва „Волинь“.
„Volhyn“ 1733 Bleecker str. Brooklyn, NY.

Розшукую п. Ростика Комарницького з Дубенщини, що виїхав до Америки вже біля 30 літ. Хто знав би про місце його перебування просимо повідомити на адресу:

A. Shumovsky 177 Geoffrey St. Toronto, Ont. Canada.

П. Нікон. Захожий пошукує земляків з Тростянця, Буж, Яполод та Зоротолин на Волині, зголошуватись на адресу:
„Volhyn“ st. Andrew's College, 259 Church Ave, Winnipeg, Man. Canada.

Бажавби нав'язати письмовий зв'язок із земляками з Ковля на Волині.

Писати прошу на адресу:

John Ryzwaniuk, 72 Washington St., Hoboken, N. J.

Т-ВО ВОЛИНЬ ПРИЙМАЄ ПЕРЕДПЛАТУ на кварталник

„ВОЛИНЬ“

Річна передплата : 1.—

Поодиноке число : 0.25

Замовлення й передплату слати на адресу:

„VOLHYN“ 1733 BLEECKER STREET. BROOKLYN 27, N.Y.

В Канаді кварталник „ВОЛИНЬ“ можна набути в „Інституті Дослідів Волині“
„VOLHYN“ St. Andrew's College 259 Church Ave, Winnipeg, Man., Canada

† Преосвященний Платон

Єпископ Рівенський і Крем'янецький

5 серпня 1951 року відійшов у вічність, — а 15 серпня поховано його на цвинтарі „Прспект” у Торонто (Канада), — Преосвященний Платон, Єпископ Рівенський і Крем'янецький.

Відійшов у вічність, на 60 році життя, один з тих будівничих, що клали фундаменти під національну-церковну організацію, яка відома найширше під назвою „УАПЦерква на еміграції”. Іноді ще у відношенні до ієрархії її застосовують назву „українська православна ієрархія формації 1942 р.”, в складі якої був і покійний Владика Платон, висвячений в єпископи в Києві 2 серпня 1942 р.

Утворення цієї ієрархії було історичним ділом українського церковного руху в Православній Автокефальній Церкві в б. до-воєнній (II світ. війна) Польщі, в якому перед вела, як відомо, Волинь, стисліше — Західна Волинь під Польщею.

Покійний Владика Платон походження не був з Волині, але з Холмської землі (с. Носово на Підляшші), так близької Волині і територіально і в історичній долі цих українських земель. Вже на початку свого національно-культурного служіння українському народові Павло Федорович Артемюк (світське ім'я Владика Платона) зв'язаний був, однак, з Волинню, розпочавши тут (Дермань, Остріг) свою вчительську працю в добу національної революції в житті українського народу з 1917 року. Вже тоді відзначилися в образі Павла Федоровича типові риси культурного працівника на ниві народній. З глибокою любовію до народньої старовини, що захоувалась особливо в церковно-релігійних традиціях, звичаях, в обширній духовній і світській музично-вокальній творчості народній, П. Ф. став в ряди тих тружеників в цю добу відродження нашого народу, які не були політичними діячами, не в'язалися в партійну політичну боротьбу, лише скромно, без галасу і горделивих амбіцій, присвятили себе праці

по національному усвідомленню і національно-культурному піднесенню народніх мас в ділянці духовної культури народу.

Такого ж культурно-освітнього характеру була діяльність Павла Федоровича Артемюка і в Бересті на Поліссі, де влвох з дружиною Таїсією Афанасієвною (з дому Биковець) вони провадили народню школу ім. письмен. О. Стороженка, єдину українську школу на ціле Полісся.

Коли р. 1927 став набирати сили український церковний рух в Православній Церкві в Польщі (за початок його треба вважати Волинський Єпарх. З'їзд в Почаїві в жовтні 1921 р.), П. Ф. Артемюк стає в ряди укр.церковних діячів і, як один з делегатів від Берестейщини на Луцький церковний з'їзд в червні 1927 р., де увійшов в склад Українського Церковного Комітету, якому з'їзд доручив провадити далі боротьбу за розмосковлення Православної Церкви в Польщі. В грудні 1927 р. митрополитом Діонісієм було викликано до Варшави, по постанові св. Синоду Православної Церкви в Польщі, заступн. голови названого комітету І. Ф. Власовського і члена його П. Ф. Артемюка в цілі „усовіщання”; неприпинення діяльності Комітету мало б повести до „відлучення від Церкви” І. Ф. Власовського, в майбутньому Секретаря Вол. Дух. Косисторії (1934-39 рр.), і П. Ф. Артемюка, в майбутньому єпископа Укр. Православної Церкви. Але до анатеми їх не допустив вол. воєвода п. Мех, розв'язавши той Комітет розпорядженням світської адмініст. влади.

Часи поліського воєводи Костка-Бернацького дали себе знати й такому типовому культурникові в національній праці, як П. Ф. Артемюк, що в р. 1934 (в зв'язку з убивством у Варшаві мін. Перацького) пережив тяжкі дні арешту польською поліцією. Арешт вплинув на рішення залишити Берест і перенестись на Волинь.

П. Ф. Артемюк, глибоко релігійний з

дитинства (немалий вплив на нього в цьому відношенні мав близький від його рідного села Ліснянський жін. монастир), рішив присвятити себе, після вчительської, пастерської праці. Він не мав богословської освіти (скінчив Віленський Учительський Інститут), а до всяких своїх обов'язків і становища відносився завжди глибоко сумлінно, — тому й до становища пастиря готувався сумлінно більше року.

По висвяченні в священники (15 березня 1936 р.) до с. Новоставці Рів. пов. на Волині, о. П. Ф. Артемюк до самої вже евакуації з Волині на початку 1944 р. провадить свою пастирську, а потім і архипастирську, діяльність на Волині.

У „немогах людських” Господь покаже силу Своєю. Трудно було припустити, щоб з скромного сільського пан-отця невеличкої парафії на Рівенщині міг стати такий твердий і безстрашний в своїй архиерейській гідності єпископ, яким виявив себе Владика Платон на Рівенській кафедрі в часи війни і окупації німцями Волині і цілої України. В праці „Українська Православна Церква в часі другої світової війни (1939-1945)” миною приведені, по архівному матеріялові Адміністрації Прав. Церкви на визволених укр. землях (ті розмови, які вів єпископ Платон в серпні 1943 р. в генерал-комісаряті „Волинь-Поділля” з вищими представниками німецької адміністрації. Суть цих розмов зводилась до відмови Владика на вимоги німців стримати партизанщину, заспокоїти населення. „Єпископ не має аргументів, якими міг би заспокоїти людей, — говорив Владика Платон: „коли горять села, церкви з людьми, арештовується українських селян, інтелігенцію і навіть духовенство, яке нічого невинно, то якими аргументами можна промовити для заспокоєння людности? Мусить німецька влада засадничо змінити методи управління й відкинути застосування відповідальности батьків за синів, сел за окремих селян і т. п.”...

Найбільше може довелось Владичі Платонові перенести скорбот і від внутрішньої боротьби українців в Церкві в ті часи, бо ж він в боротьбі автокефалістів з автономістами мав на території

Рівенщини, Дубенщини, Кремянеччини, Здолбунівщини супротивником самого митрополита Олексія, духовного свого батька по священству і земляка по походженню (з Підляшшя). Відгомін цієї боротьби зустрів Владика Платона вже й в часі евакуації з Волині в 1944р., коли йому українському єпископові, синові Холмської землі, не дозволено було українською ж ієрархічною владою в Холмі відправити Службу Божу в Холмському соборі на Данилової горі. Про цей прикрий випадок з великим жалем згадував пок. Владика вже й в Канаді.

На еміграції Владика Платон, як незмінний секретар Собору єпископів і Свящ. Синоду УАПЦеркви в р. р. 1944-50 до самого відїзду до Канади (на визов доньок Анни і Лариси), проявив рідку працьовитість і незвичайну солідність у веденні справ в різних ділянках церковного і церковно-громадського життя православних українців на чужині. Канцелярія Св. Синоду УАПЦ на еміграції, очолена єпископом Платоном, творила дійсно постійний центр церковного управління, в якому докладно підготовлялись справи на сесії Св. Синоду і Собору єпископів та по постановах цих вищих органів церковного управління було керуване життя УАПЦ на еміграції, в постійних зносинах єпископа Платона з митрополитом Полікарпом — Головою Собору єпископів і Св. Синоду, між сесіями цих установ.

І вся та праця, якою обіймала піклуванням УАПЦ своїх вірних в таборову добу їх життя в Німеччині, особливо ж різні видання Св. Синоду для потреб церковного богослужіння і релігійної освіти, що залишається історичною пам'яткою тієї доби, — носять на собі сліди старань, дбайливости, турбот покійного Преосвященного Платона.

Найціннішою ідеєю в його світогляді була та, що він, будучи глибоким українським патріотом, релігійних цінностей не обрікав одначе на сулужбу національній ідеї, а цю останню освітлював з погляду християнської науки і підпорядковував вічним заповідям Христа. А при прямоті, нелукавости свого характеру керувався одверто і щиро цією ідеєю в складних часто обставинах нашого на-

ціонально-церковного життя. Тому Владика Платон не міг миритися з такими новотворами в національно-релігійному житті українського народу, які, висувуючи національну ідею, нехтували церковно-релігійними православними засадами, що були змістом прабатьківської віри. Відродження Української Православної Церкви він не розумів і не приймав як творення чогось нового, посереднього між православ'ям і протестантизмом. Такі „новотвори” можуть мати місце в імя засад свободи віри, але вони „мусять прибрати собі відповідну назву, що відзначала б їх окремішність від Православної Української Церкви та не вводили б у блуд тих українців, що прагнуть залишитися в незмінній прабатьківській вірі”. (Комунікат Канцелярії Св. Синоду УАПЦ на еміграції від 2 липня 1949 р. з приводу Ашаффенбурського розколу та його звязку з Київським Собором 1921 р.). Становище Владика Платона в питаннях відродження Української Православної Церкви було становищем, яке характеризувало український церковний рух в б. Польщі, — воно, по Луцьким церковним з'їзді 1927 р., виключало революційні шляхи і не вважало процесу цього відродження за „нову течію благодаті, що вже ніколи не зіллється з старим річищем православ'я”,

як характеризував митр. В. Липківський акт Собору 1921 р.

Традиції українського православ'я давніх віків були так близькі душі покійного; він мріяв і про повільне відродження їх в житті УГПЦ в Канаді, але не збирався назавжди оселитися в Канаді. Погоджуючись поставити свою кандидатуру на єпископа — вікарія в УГПЦ в Канаді, він обумовлював одначе свою згоду правом залишити Канаду і вернутись, як тільки стане можливим поворот, на Україну в характері ієрарха УАПЦеркви. І тільки щоб не ускладнювати цією передумовою рішення на Соборі важливої справи утворення ієрархії в Канадській Церкві, зняв цю передумову, бо ж погодився з нашими доводами, що коли прийде належний історичний момент, Канада з миром відпустить його на рідні йому українські землі — Холмщину, Волинь, Подліся...

Тепер та Рідна Земля зможе прийняти тільки тлінні останки Владика. Так судилось волі Божій.

До сонму Волинських православних ієрархів історія Української Православної Церкви причислила й незабутнього Владика-Труженника Платона, Єпископа Рівненського і Крем'янецького.

І. Власовський

Крем'янець і його околиці

Популярно-науковий нарис

(Продовження)

Княжа доба.

Перші певні відомості про слов'ян, до яких передовсім належить зарахувати українкий нарід, з'являються в перших сторіччях по Христі. В ті далекі часи праукраїнські племена, які займали всю територію Правобережної України виступають в чужих історичних джерелах під назвами то венеїв, то антів, то врешті наших літописних тіверців і волиняків. Край наш був густо заселений іншими українськими племенами про які історики не мають докладних вісток. На північний захід від Чорноморських степів розляглися оселі численного народу венеїв, які згідно

з грецьким свідоцтвом займали величезні лісові і болотисті простори. Історія цього народу на протязі довгих століть залишається неясною. Найхоробрішим венеївським племен було племя антів, яке на північному заході доходило до Дністра, а на півночі країна його простягалася до північного Поділля.

Про антів згадує в 554 році літописець одного з готських князів Йордан, описуючи історію готської держави. Зараховує він антів до слов'янських племен та говорить, що зі всіх слов'янських племен були вони найвідважніші. Далі оповідає,

що жили вони на північ від Чорного моря на землях від Дніпра до Дністра.

Так само грецький історик Прокопій Кесарійський згадує про Антів та говорить, що нарід Антів вірить в своїх богів, серед яких головним богом є бог блискавки. Всі Анти, продовжує він, — високого зросту і сміливі з боях.

Грецький історик Мавритій пише вкінці VI сторіччя про спосіб провадження Антами війни, зазначаючи їх вільний дух, який не зносить чужого ярма та витривалість. Полонених вони не затримують у себе, а пропонують їм за викуп повертати до дому або залишатися приятелями на їх землі.

Пізніше на цій самій території, на якій грецькі історики згадують Антів кийвський літописець описує велике і сильне українське плем'я тиверців.

Через землі, які споконвіку займав цей праслов'янський нарід хвилями перекочувалися мандрівки народів, однак хвилі ті не зрушили з місця автохтонного населення. Воно залишилось тут та розросталось вік за віком, пускаючи все нове галуззя. Таке розгалуження дало початок багатом слов'янським народам на півдні на Балканах і на північному-заході, де слов'янські племена, що туди помандрували зі своєї прабатьківщини поділилися на окремі групи племен і таким чином дали початок на заході польському народові, а на сході російському. Нерушимо на своїх старих землях, як монументальний пеня, що глибоко пустив коріння, залишився український нарід. Великі території між Карпатами і Дніпром та за Дніпром над Десною опанували українські племена: тиверці, улчі, дуліби-бужани-волинини (ці три назви належать до одного українського племені в різних часах його історичного розвитку), поляне, деревляне, сіверяне і врешті загадкові для нас білі хорвати.

На Кремянеччині, яка займає простори Подільсько-Волинського погранниччя, сходилися границі двох українських племен — тиверців і волинян. Ці надзвичай численні і сильні українські племена ще задовго до повстання великої Київської держави жили своїм окремим державним життям. Український літописець лише, що улчі і тиведці сиділи по Бугу (полудневому) і по Дністру. Було їх дуже багато. Оселі їх доходили до річки Дунаю та до самого Чорного моря. Їх городи (укріплені місця) можемо бачити ще й тепер. Головним містом цих племен був город Пересічень. Таким чином велике і сильне плем'я тиверців займало ціле західне Поділля, доходячи своїми північно-західними границями до земель волинян.

Долина річки західного Буга або т. зв. Побужжя було землею волинян, землею їх діда бужан і їх прадідів дулібів. На долю цього сильного племені випала оборона західних границь перед експансією лехітських племен. На цих територіях розгорялася нераз завзята боротьба, свідками якої є високі оборонні вали українських городів на Холмщині, як то Сутейська, Утируська, Червєня, Белза, Варяжа, на Волині Бузька і головного города волинян — Волиня. Сама назва городища, вали, замчища говорять про те, що було це місце оборонне.

Одним з таких укріплених волинських міст, де знаходився найстарший центр політичного життя не тільки волинян, але й інших українських племен, був город Волинь або Велинь над річкою Бугом. Від цього города, цілий край отримав назву Волині. Вали цього города зносяться ще й тепер коло села Городка над Бугом, там де річка Гучва впадає до нього.

Ще за довго до того, як Київська держава почала жити своїм блискучим політичним життям, на заході Волині, над річкою Бугом, українські племена утворили свою сильну і велику державу, під зверхністю якої об'єдналися всі українські племена. Арабський письменник X віку Масудді в своїй книзі „Золоті Луки” пише так про цю давню Волинську державу: Слов'яне розбиті на племена між якими бувають війни. Вони мають князів. З тих племен одно мало владу над другими, його князя звали Маджак, а само плем'я звалось Валіана. Цьому племені в минулому були підпорядковані другі слов'янські племена, тому що державна влада належала йому і другі князі були йому підпорядковані. Пізніше племена ці порозпадалися і перейшли під владу інших князів”.

Історики прийшли до переконання, що дійсно над річкою західним Бугом ще за довго до повстання Київської держави українські племена були об'єднані в одну державу, а столицею їх був город Волинь.

Ця відомість арабського історика кидає промінь світла на далеку нашу минувшину, закриту ще від нас заслоною історичного туману.

В склад цієї великої Волинської держави, яка як каже арабський історик Масуді, об'єднувала землі всіх слов'янських племен входила і наша Кремянеччина зі своїми оборонними городами. Якщо усвідомимо собі, що Кремянеччина була найдальше висунутою на схід землею давньої Волинської держави і що недалеко (десь за Ямполем) починався степ, з якого хвиля за хвилею наїздили кочові народи, то існування сильних

укріплених городів на Кремянеччині було в ті часи необхідне. І дійсно на Кремянеччині бачимо ще й тепер багато високих валів та городищ, на яких в цих часах зносилися укріплення Волинян. Багато з цих городів згадує нам наш літописець, але нічого не говорить коли і ким були вони збудовані. Не згадує тому, що в тому часі, як писався літопис городи ці або не існували вже або літописець про них нічого не знав. Ціла Кремянеччина є вкрита сіткою таких городищ, з яких згадується в літописах Шумськ, Кремянець і Стожок. Про другі взагалі ніде нема ніякої звітки і тільки археологічні розкопки, які будуть переведені на них — зможуть нам дати відповідь до якого періоду вони належать. До таких городищ з невідомим їх минулим належать земляні укріплення в селах: Пахині, Бодаках, Веселівці, Кутах, Одерадівці, Таражі, Жолобах, Тилявці і багатьох інших місцевостях Кремянеччини. Не менше цікаві для досвіду висвітлення минувшини нашого краю є урочища, які мають звичайно назву селисько або селище.

Знаходяться вони в полях близько річок і озер на берегах котрих в давнину були оселі. Таке урочище звичайно буває засіяне черепками глиняного посуду з княжої доби.

Заховалися на Кремянеччині і цвинтарища з нашої передісторичної княжої доби. Якщо розкопати могилу на такому цвинтарищі, то побачимо, що мерця ховали звичайно зі всім тим, що було йому необхідне за життя. В гробах жінок знаходимо нашійники з бронзи і срібла, срібні персні і кульчики, а в гробах мужчин зброю: сокири, списи, а часом нагрудні мідяні хрести — енкалпіони.

Глиняний посуд в тому часі роблено вже на ганчарському варстаті і прикрашувано хвилястим або пасястим орнаментом.

Християнство на землях тіверців і волинян розповсюдилось задовго до офіційного охрещення князем Володимиром Великим. Близкість до Чорноморських грецьких колоній де жили греки-християни та, безпосередні торговельні і політичні зносини тіверців з тими колоніями а Волині з Моравською і Чеською державами відігравали в розповсюдженні християнства на на наших землях велику роль. Знахідки грецьких мармурових христів з VIII і IX сторіччя, як рівнож інших чорноморсько-колоніальних виробів по наших селищах і городищах вповні це підтверджують.

Після об'єднання всіх українських племен в Велику Київську державу, Кремянеччина зі всіма своїми укріпленими городами втягається в

загально-державне життя України і належить до Волинського князівства, границею якого в XII і XIII сторіччі є річка Горинь і Случ. Центром того князівства був город Володимир.

На східньому пограниччі Волинського князівства, на території теперішньої Кремянеччини знаємо три укріплених городи, про які згадується в наших літописах, це: Кремянець, Шумськ і Стіжок або Стожок.

Зупинимось над історією повстання кожного з них.

На південно-східній границі Волині по берегу Подільської височини на вигідному і недоступно му терені була ціла система міцних укріплень. Ці укріплення боронили Волинь від степових народів, які легко заходили до границі лісостепу на східне Поділля. Ці укріплення-городища залишилися до наших днів. Побудовані вони були на височинах над глибокими і стрімкими долинами. Починаючи від північного краю Кремянецьких гір аж до Вороняків за Почаєвом. Залишилися вони в добре захованому стані на високих горбовинах в селах: Листівні, Іваниничах, Ступні, Будеражі, Гурбах, Кутах, Стіжку, Антонівцях, Угорську, Шумську, Васківцях, Одерадівці, Тилявці, Жолобах, Куликові, Таражі, Залісцях Вишневецьких, Дзвірячах, Бодаках, Вишгородку, Вербівці і в Пахині. Не заглиблюючись в докладніший опис всіх цих наших прастарих городів і вартівень зупинимось лише над тими, про які згадує літопис. З них можемо назвати три: 1) Старе Кремянецьке городище на Замковій горі (або як цю гору безпідставно називають горою „Королеви Бони“) було на тому ж місці, де вкінці XIII і початку XIV століття Волинськими князями був побудований новий замок, який в перебудованому стані в руїнах заховався до наших днів. Коли і ким побудовано перший раз укріплене городище на „Замковій горі“ годі сказати. При ближчому дослідженні околиці виявляється, що ціла долина невеличкого потоку Ірви була заселена людьми в дуже давніх часах. Очевидно, що це населення мусіло мати і оборонне місце на що надавалася передовсім Замкова гора. На схилах Замкової гори, які розмиває дощова вода знаходимо предмети з кам'яної, бронзової і нашої передісторичної слов'янської доби, що свідчить про те, що була вона відома, як оборонне місце перед X сторіччям. Чи було на цій горі укріплене городище сказати трудно, бо ні старих ровів, ні валів не заховалося. Однак можемо припускати, що таке городище мусіло тут бути, тому, що городища будували звичайно в місцевостях недоступних, а Замкова гора відповідала як найбільше цьому

призначенню. Висока, стрімка з трьох сторін забезпечена прикрими урвищами і тільки з четвертої сторони з'єднувалася вона з дальшою височиною.

Ще раніш від городища повстала оселя в глибокій затишній долині при багатих на воду джерелах, що дають початок потокові Ірві. Оселя ця була очевидно внизу десь при самих джерелах. Назва оселі походить безперечно від багатства кремення, яким було засіяне дно Крем'янецької долини і інших поближких долин і ярів. Серед великих брил кремення в одному з ярів під Сокілею горою лежить ще й тепер величезний кремій до двох з половиною м. високий. (Можливо є то унікат в цілій Європі).

Першу історичну звістку про Крем'янець знаходимо в нашому літописі під роком 1226 коли то угорський король Андрій, провадячи війну з Волинським князем Мстиславом Мстиславовичем Удатним обляг Крем'янецький Замок, однак після запеклих боїв, втративши багато забитими і раненими занехав дальшої облоги і повернувся на Угорщину. З цієї історичної згадки бачимо, що Крем'янець на початку XIII сторіччя мав велике значення і був сильно укріпленим містом.

Другим оборонним городом на Крем'янецьчині був Шумськ, положений в мальовничій долині річки Вілії. Завдяки своєму положенню в урожайній долині цієї річки і маленьких її допливів Шумськ відіграє першорядну політичну роль в початках нашої історії. Двома великими долинами проходили дороги крізь непрохідні ліси до Крем'янця і Стіжка, — тих двох сильних кріпостей, що зі сходу замикали доступ на Волинь. Цими двома долинами можна було дістатися до Волинської землі, але при вході до них стояв город Шумськ. Той, хто володів Шумськом, начеб діставав ключ до цих городів і міг свobodно підступити долинами під їх укріплення. Таке топографічне положення надавало Шумську особливого політичного значіння.

В сьогочасному містечку Шумську заховалися до наших днів два замчища: перше положене на заході, на півострові, що втинається в забagnену долину річки Вілії, замчище це квадратове. Можемо його віднести до XV ст. Переказ згадує, що насипав його князь Радивил та побудував на ньому свої палати. Друге замчище (вали) знаходяться в самому містечку. Воно заховалося лише частинно, тому що на ньому в XVII ст. Данило Малинський збудував Францішканський монастир, замінюючи частину валів мурованою стіною, що й тепер оточує садибу священика. Це друге замчище можна віднести до XIV — XV ст. Тому, що

на його рогах заховалися круглі укріплення т. зв. „Рондлі“ властиві для замків литовсько-волинської доби.

Ані одне ані друге замчище, про які була мова не було „городом“ Старого Шумська, тому що не відповідають вони фортифікаційним вимогам княжої доби, а не своїм положенням, ані своєю формою, ані археологічними пам'ятками, що ми на них знаходимо.

Де ж був Старий літописний город Шумськ?

Якщо не знаходимо його на території самого містечка, то в поближких околицях (1 км. на південний схід) звертає на себе увагу велике і високе городище, що зноситься на високому горбі над річкою Кумою, допливом Вілії. Це городище вповні відповідає типові наших княжих волинських городищ. Положене воно на високій горі та оточене зі всіх сторін ровами і валами. На схід від цього городища похилений високий камінний хрест можливо на місці церкви св. Симеона, що була тут за княжих часів. Таких камінних хрестів є ще кілька на полях під Шумськом.

Коли і хто заложив город Шумськ не знаємо. Досліджуючи гору, на якій він був натрапляємо як на майдані самого городища так і під городищем на багато предметів з княжої доби, як мідяні хрести і образки, залізні сокири, списи і вістря до стріл, фрагменти посуду, прясниці тощо. Крім цих предметів з княжої доби знаходимо тут багато пам'яток зі старших періодів бронзового, а навіть камінного віку.

Городище старого княжого Шумська можемо поділити на дві нерівні частини: меншу і очевидно старшу з залишками княжої, бронзової і камінної доби і більшу частину з залишками включно княжої доби.

Очевидно, що городище це існувало в передісторичний княжий період тільки на просторі меншої частини, а з часом коли город розрісся — обкопано валами східній більший простір гори.

Третім оборонним містом про яке згадує літописець був город Стіжок або як його названо в літописі Істожок. Город цей знаходився на високій стіжковатій горі від чого, очевидно, і отримав свою назву. Від тої стіжковатої гори розпочиналася долина, що провадила до села Антоновець і Кут. Гору цю в селі називають замком. На вершині її знаходяться сліди бувшого тут городища, доступ до якого був дуже утруднений тому, що гора прикра і висока, а площа на якій було городище уявляє собою кам'яну плиту зі стрімкими узбіччями. Під горою, на якій було городище і урочище „Дворище“, на якому, очевидно, був княжий двір видно ще сліди валів і

ровів. На південний схід від городища під горою на горбку старий цвинтар з хрестами, що повrostали в землю. Серед місцевого населення заховався переказ, що під горою стояло колись дві церкви, а на Спаській горі був монастир св. Спаса. Остання згадка переказу про монастир цілком підтверджується історичними документами з року 1633, коли маєтність ця належала до православного князя Степана Четвертинського. В

документі під цією датою згадується Спаський монастир на горі коло Стіжка.

Перший раз Стіжок згадується в літопису в 1260 році, коли татарський ватажок Бурундай звелів Волинсько-Галицьким князям понищити укріплення своїх городів. Тоді ж були знищені і укріплення Стіжка.

(Продовження буде).

О. Прот. С. Гаюк.

Заславські святині

В стародавньому волинському місті Заславі, що мальовничо розляглося по обох берігах многоводної ріки Горині, перед першою світовою війною було чотири православних церкви, три католицьких костели і одна жидівська синагога.

ПРАВОСЛАВНІ СВЯТИНІ

В більшій і головній частині міста на т. зв. Новому Місті найбільшою святинею православних мешканців був св. Миколаївський Собор, збудований в минулому столітті. На вимогу районного комуністичного комітету цей Собор був спочатку закритий, а пізніше в 1930-31 рр. розібраний до фундаментів. Вся церковна утвар була спалена і лише незначна частина цієї утварі була передана до Заславського краєзнавчого музею. Віруючі люди робили певні заходи перед більшовицькими урядами, щоб стримати розбірку, але всі ці заходи були надаремні, багато людей було арештовано та вислано до Сибіру. Щоб дещо заспокоююче вплинути на обурене населення, а також в цілях пропагандивних, більшовики на місці розібраного Собору і з тогож саме матеріалу вибудовали на спіх школу десятирічку.

На новоміському кладовищі була дерев'яна невелика, але дуже притульна св. Михайлівська церквця, яку більшовики вночі спалили ще в перших роках свого панування в Україні.

Більшовики спритно використали церковну боротьбу, яка провадилася тоді між духівництвом Української Автокефальної Православної Церкви і духівництвом т. зв. слов'янистами, тобто прихильниками церковно-слов'янської мови в богослуженні.

Більшовики спреларували і розповсюдили чуток, що св. Михайлівську церкву спалили слов'я-

нистами, які, не могли стерпіти того, що цю церкву „осквернили” своїми богослуженнями митрополит Липківський та архієпископ Орлик, що, здається, лише по разі відправили у цій церкві Служби Божі разом зі своїм духівництвом.

Не зважаючи на цю дуже хитро видуману чутку населення не повірило більшовикам.

На т. зв. Старому Місті, що знаходилося на лівому березі ріки Горині скоро після розібрання Собору було розібрано староміську парафіяльну також св. Миколаївську церкву. Цю церкву незадовго перед першою світовою війною було побудовано стараннями і коштом парафіян в візантійському стилі. Цеглою і камінням з неї більшовицька влада наказала вимостити одну з вулиць.

В ційже старій частині міста була ще одна православна св. Успенська церква на кладовищі. Побудована була з дерева в неозначеному стилі. І цю церкву, що може простояла найдовше від інших, більшовики також зруйнували, а матеріял використали для побудови стайні в колгоспному господарстві.

Таким чином, православні святині в м. Заславі більшовицькою владою були знищені до щенту.

РИМО-КАТОЛИЦЬКІ КОСТЕЛИ.

Римо-католики в Заславі мали свої три святині, що були побудовані коштами польських магнатів.

На Новому Місті був костел отців Місіонарів. Це була гарна і привітна будівля в стилі рококо з невеличкими естетичними маківками, які доміювали над містом. Біля цього костелу було кілька мурованих двоповерхових домів, що колись належали також оо. Місіонарям. Ці будинки більшовики використали для потреб червоного

солдацтва, а в самому костелі влаштовано було склад г. зв. утилю, тобто склад старого заліза, яке збиралося в районі, а потім відвозилося на перерібку до відповідних фабрик.

В протилежній частині Заслава на Старому Місті були Фарний костел та Бернардинський манастир.

Фарний костел — це була грандіозна будівля. Побудований цей костел був на початку 17 ст. князем раніше Іваном, а пізніше Янушем Заславським, що відступив від своєї Віри Православної.

Фарний костел збудований був з великих брил тесаного каменю в дуже спрощеному готичькому стилі. Своєю грандіозністю він міг вповні дорівнювати наприклад такому Маріяцькому костелі в Кракові.

Доля цього костелу за більшовицької влади чи не була найкраща. Там було улаштовано краєзнавчий музей з антирелігійним відділом, в якому зібрано було досить церковної і костельної утварі: ікон, богослужбових книжок, евхаристичних посудів, риз тощо.

В цьому костелі-музеї зберігалися навіть старовинні органи, розкішні хрустальні люстра-панікадила, великі ікони в мистецько вирізблених кіотах та багато інших цінних річей.

Бернардинський монастир — це був цілий ряд мурованих масивних кількоповерхових будівель з досить гарним бароковим костелом, кількадесятинним садом та великим парком з віковими деревами. Костел, всі монастирські будівлі, сад і парк були обнесені високим непроглядним муром.

До революції в цьому монастирі була багата бібліотека з показним числом різних стародруків та раритетів, що старанно були зібрані вченими римо-католицькими монахами по магнацьких домах. В часи революції ця бібліотека була цілком знищена.

Як тільки більшовики запанували в Україні тут було влаштовано в'язницю Чекі. За роки більшовицького панування в Україні до вибуху 2-гої світової війни тут більшовики закатували багато неповинних жертв в першу чергу селян, робітників, інтелігентів, а інші, морально зломані пройшли через цю катівню до конітаборів на нелюдську поневірку та повільне конання.

Після того, як більшовицька влада в панічному поспіху вивтікала в 1941 р. перед наступаючими німцями, — ця в'язниця деякий час стояла відкрита.

В'язнів задалегідь було еваковано в глибину Росії. Скрізь в цій в'язниці були сліди страждань в'язнів та невимовно тяжкого насильства. В деяких цілком глухих кімнатах за кількома дверима не тільки видно було сліди засохшої людської крові, але і виразно відчувався мляво-солодкавий запах її.

В монастирському саду, що заріс густим чагарником було місце рострілів та похорону бідолашних офір.

Німецька окупаційна влада нашими втратами не цікавилась і жодних розкопів не зробила.

ЖИДІВСЬКА СИНАГОГА.

В жидівській досить великій мурованій синагозі, що стилем своєї будови в дечому пригадувала Краківські Сукінниці за більшовиків було влаштовано кооперативну столярню, в якій вироблялись незамисловаті меблі для місцевої більшовицької „аристократії“.

*

Так ото знищено було всі святині в стародавньому м. Заславі.

І на периферіях, по селах Заславщини було те саме. Багато сільських церков були переіменовані в клуби, магазини, склади зерна, городини чи ключчя. Лише обов'язково, як правило, з таких опоганених церков знімалися хрести та відрізувалися верхні маківки на банях. Однак кожний бачив, що це бувші святині, які оплюгавив більшовизм. В багатьох селах церкви були знесені зовсім.

Так було на Заславщині, Новоград-волинщині, Старо-константинівщині, Житомирщині *) та по всіх повітах підсоветської Волині.

Так, врешті, зробила більшовицька влада зі святинями всіх віровизнань по всій Україні.

*) В Житомирському Соборі — в підвальній церкві було влаштовано склад риби, а у верхній церкві рибний базар.

Читайте „ВОЛИНЬ“ —

приєднуйте нових передплатників.

Д-р. Юрій Мулик-Луцик

До біо-генези типу релігії

Незабаром мине чотириста літ від часу, як перекладено в Україні першу Євангелію живою, майже народньою мовою. Це „Переспонницька Євангелія” (з 1556-61 р. р.). Перекладу dokonав син сянського протопопа, Михайло Василевич, з допомогою архимандрита Григорія та з повеління княгині Анастазії Заславської. Переклад виконано „для лепшого виразування люду християнського посполитого”. Звершилося в монастирі м. Переспонниці на Волині.

Після віднотування цього факту, дозволю собі згадати другий, а саме: ще сьогодні волинські селяни зберігають старе повір'я про „грїх” читати всю Біблію від початку й до кінця. Вони переконали, що Бог карає за це помішанням розуму. Для них прочитати значить те саме, що зрозуміти Біблію, яка для них являє собою святе табу, тобто заборонену святу річ; заборонену в даному випадку для розуму. Очевидно, це повір'я було ще сильніше перед чотиристама роками.

Маємо два явища: 1. активне помагання освічених верств привести народ до розуміння релігії та 2. пасивний спротив народу цьому накидуваному розумінню.

З точки погляду народньої психології таке ставлення народу можна б окреслити як примітивне та притаманне всім народам у всіх часах на примітивному щоділь культурі. Проте живе сприймання українським народом всіх інших новин поступу при одночасному консерватизмі свого своєрідного релігійного світогляду не уповажнює це останнє явище механічно вияснювати консерватизмом, нехїттю до поступу взагалі. Тому то сучасне переконання мас (старшої генерації) на Волині про „грїх розуміти” св. Письмо треба розглядати глибше, не обмежуючись до формального етнографічного ствердження. Як відомо, ця свято-табуальність св. Письма має свої залишки в цілій Україні. Силою обставин вона залишила на Волині й Полїссї найсильніші слїди. Не так своєю наявністю, як саме довгим життям своїм в Україні це повір'я змушує спинитися над ним глибше. Перш усього, воно у „дивілізованій” формі виступає на протязі історії і у верств освічених. Правда, в них це явище наявне як більш чи менш свідоме намагання не допустити до сфери релігії раціоналізму. Прикладів — багато. Най-

перший — о. Григорій зі Смоленська (XI ст.) який дорікає митрополитові Климові Смолятичеві вживання в писаннях релігійних цитат мислителів Платона й Аристотеля. Найвизначніший з них — Іван Вишенський, який гостро осуджує уводження в релігію думок згаданих мислителів („Поради о очищенію церкви”) в XVI-XVII ст. І, очевидно, вони мали за собою більшість українців. Отож народне повір'я в „грїх” розуміти св. Письмо та виступи верств освічених проти розумового аналізування релігій — це те саме і має спільний корінь. Цей корінь — в українській вдачі, що від початку прийняття християнства виявляє тенденцію не до розуміння релігії, а до переживання її почуваннями в містерії обряду. Географія типів релігії: протестантського й католицького виразно свідчить про це, що етично-профетичний тип релігії (протестантизм) вийшов від нордїйців, схильних до раціоналізму, а католицизм тримається в расах альпєйській та середземноморській; це тому, що ці останні схильні до містицизму (Е. Кречмер: Геніяле Меншен. Берлін 1929, ст. 86 і слїд.). Расовий тип українця після дослідження Х. Вовком, С. Руденком та І. Раковським окреслено як альпєйовану відміну ядранського типу (І. Раковський: „Перемога української науки (з надїбок до історії антропологічних дослідів над українським народом”). Науковий Збїгник Українського Вільного Університету. Мюнхен 1948, ст. 157-8-9). Коли ядранський тип, як „психологічно безбарвний” (Кречмер, оп. цїт., ст. 85), дав елемент неокреслений, то, очевидно елемент альпєйський, альпо-ядранський та середземноморський обмежений до типу релігії містичного, що й проявилось в гонї до містерії культу, в релігійному ірраціоналізмі.

Релігійно-антропологічної мапи слов'ян, а українців зокрема, немає. Немає також в нас мапи історичного розвитку релігійного життя, де б за 3-ма, визначеними Х. Вовком, расовими смугами в Україні можна було розглядати нахили до типів релігії, хоч, зрештою, наш расовий тип — одноманїтний, коли не враховувати нечисленних вийнятків — нордїйців тощо. Релігійне світосприймання українців — це частина проблеми вдачі, що зумовлена психологією українського расового типу. З огляду на спеціальні умови

(відсторонь від „модерних” зовнішніх впливів) на Волині до 1939 р. можна було простежити та ствердити зв'язок української характерології з типом релігійних почувань. І цей принцип треба приміняти в досліджуванні типу сприймання ре-

лігії українцями на протязі історії, щоб відділити чужі впливи (раціоналістичні) від природньо-українських. Без цього в нас багато фактів насвітлено невірно і на них засновано чимало надбудов у сучасному та заплановано на майбутнє.

І. К-ий

ПІДСОВЕТЬСКА ВОЛИНЬ

Щораз меншає вісток з Волині у радянській пресі. Очевидно там відбуваються зміни, що про них не випадає писати й що про них довідаємося колись з петітної нотатки в „Ізвестіях” про те, що колгоспники Ковельщини, чи Рівенщини подали руку трудящим десь у Сибірі й масово зголосилися туди на працю...

Із скупих вісток у пресі й з листів, видно, що процес сколектизування хіба вже закінчений. Усюди по Волині раптово — удвічі й утрічі — „піднеслась врожайність” землі. Так на бідній землі волинського Полісся, колгоспниці (чому саме жінки — а де їхні брати, батьки, чоловіки?) отримують медалі („за трудову доблесть”) за 130-пудовий врожай жита і пшениці з гектара. Волиняків змушують масово культивувати коксагіз. Спотикаються у пресі вістки про сіяння льону й конопель — себто самих нормальних культур на Волині.

Особливо катастрофально представляється будівництво. Залізничні двірці не відбудовуються. Про вибудування окремих хат з'являються замітки, як про велике досягнення (кілька разів була вістка про будування клубу в Межирічах). В додатку, ці всі мізерні праці відбуваються даровою працею виголоднілих колгоспників. Таким способом будують школу і греблю в селі Бакоти біля Почаєва.

Марний промисел Волині гепер, здається, зовсім завмер. Посилено лише працюють тартаци, що винищують рештки, колись могутніх, волинських лісів. Для потреб Росії дерево з Волині вивозиться в необробленім стані. Винятки (як домобудівельний комбінат у Костополі, нечисленні).

Щоб прикрити занепад господарського життя Волині, більшовики часто влаштовують сільсько-господарські виставки — цього літа дві великі такі виставки вудбулись у Рокитні й Сарнах. Як про щось надзвичайне говорилось там про будування „просторих будівель” для скоту.

Лише тепер поновлено осушувальні праці, започатковані ще до 1939 року. Праця ця, але рів-

нож очищування чагарників, найактивніше провадиться в околицях Рагна.

Мало нових вісток про шкільництво. Як досягнення, відзначається про будування нової школи у Вишневі та про навчання дітей колгоспників у Луцькому учительському інституті. Кілька десятків молоді вчиться у Львівськiм медичнiм iнститутi. Всього з Волині у Львові навчається ніби біля півтори тисячі молоді — з них півтори сотки у Політехнічному інституті, з того 40 на нафтовому факультеті. Жодної вістки немає про навчання молоді із Західної Волині в Житомирі. „Кордон”, очевидно, добре стережуть.

Далі посувається русифікація місцевих назв та прізвищ. При надаванні назв колгоспам, пильно оминають усього, пов'язаного з Україною чи Волиною. Так нпр. у Цуманському районі колгоспи пишуться такими назвами: Колгосп ім. Хрущова, Колгосп ім. Калініна, Колгосп ім. Сталіна та навіть — Колгосп ім. Тридцятиріччя ВЛКСМ.

Пляново поширюється російська література (Горький, Пушкін, Маяковскій), що нею заповнені бібліотеки колгоспів та районних центрів (у цьому році заплановано відкриття багатьох нових клубів — переважно в Клеванськiм, Здолбуновськiм та Висоцькiм районах).

Театральне й музичне життя проявляє себе лише в Луцьку. У Житомирі давав концерти „Закарпатський народний хор”.

Неясні натяки в советській пресі, стверджують про часті на Волині саботажі („зриви плянів”) та „викриття й зліквідування шкідників”.

УВАГА!

Все, що сталося на протязі останніх років на наших землях не може пропасти. Пишіть про все те правдиві та докладні спогади (не тільки позитивні, але й негативні) рівнож подавайте перевірені відомости про загинувших наших братів, які ми будемо друкувати в кожному числі.

Редакція

Літературознавча праця в Житомирі в 1925-30 р.

В 1925-26 академ. році, при Волинським Інституті Народної Освіти (ІНО) ім. Франка в Житомирі заснувався Франківський літературний семінар (керівник Є. Ненадкевич). В 1926 році Семінар видав на шапірографі 50 прим. „Збірника”, присвяченого І. Франкові з статтями І. Ненадкевича, О. Романівської, З. Пасічняка та А. Плахотищиної.

Від 1926-27 р. при ІНО працює вже підвищений Літ. Семінар, що вивчав головню творчість Коцюбинського й Вин-

ниченка. Учасники цих семінарів друкують свої праці в „Записках Волинського ІНО”.

В 1928 р. у Житомирі створюється „Волинське наукове товариство”, що працює також в ділянці літературознавчій. Проте волинські теми тут мало заторкнені (хіба брошура Г. Імоченка „Коцюбинський у Житомирі”). В Житомирі в 20 роках працював теж літературознавець проф. В. Гнатюк.

ЛИСТА ЗАГИНУВШИХ НА ВОЛИНІ в часі Німецької окупації 1941—1944

Продовження

Дубно:

Гаврилюк Полікарп — розстр. в рів. в'язниці, Цоважун Хома, Друченко Володимир — розстріляні в дуб. в'язниці. 14.X.1943 розстріляно в дуб. в'язниці 83 особи серед них — Олесків Роман з сином.

Серафимович Михайло, керівник фільварку в Смизі, розстріляний в Дубенській в'язниці.

М. Заслав

о. Андронік Галабурда, свящ. з с. Радогоші Великі, розстріляний з 70 селянами з Заславського п-ту 9. 10. 43 в Бернардинській в'язниці. Сотн. Фещун Мефодій, заступник коменданта поліції, розстріляний в Рівенській в'язниці в 1943 р. Марчук Сава, начальник відділу праці, розстріляний в Шепетівській в'язниці. Цвіркун М., директор міського банку, розстріляний в Бернардинській в'язниці.

М. Здолбунів

Інж. Маслов Леонід, розстріляний в Рівенській в'язниці в 1943 р.

М. Костопіль

Бичковський Серафим, директор гімназії, розстріляний в Рівенській в'язниці.

М. Крем'янець

Мисевич К. бандурист, розстріляний в с. Млинівцях, Шашков Олександр, б. скарбник Укр. бан-

ку, розстріляний в Бережцях. Хокало Олександр — розстріляний в 1944 р. Іван Попілевич, Микола Попілевич та Семен Попілевич загинули біля с. Лідихова, Фурсик Семен.

М. Луцьк

Інж. Питель Олександр, лектор Укр. Госп. Академії в Подєбрадах, розстріляний в Рівенській в'язниці. Терпелюк Іван загинув на Словаччині в 1944 р.

М. Олевськ, с. Копища

Ласка Олександр, Шипорда Юрій, Гречка Василь, Волинець Радіон, Мороз Петро, Гречка Пилип, а 4 особами, Шапорда Клим з 2 особами, Волинець Сергій з 4 особами, Чернуха Улан з 4 особами, Шапорда Петро з 3 особами.

М. Рівне

Софія Богун загинула на Грубешівщині, Довгопільський Анатолій, директор укр. театру, розстріляний в Рівенській в'язниці 8. 3. 43, Крижовець Сергій, учитель, розстрілюний в Рівенській в'язниці, Обуховський, розстріляний в Рів. в'язниці 8. 3. 43, Мартинюкова з донькою Тамарою.

Сотн. Бондак Іван, інж. Колесник Петро, Яра Іра, Родина Клюк (6 осіб) з Тучина, Др. Яхно (з Галичини), інж. Вітвицький Володимир, Сіхневич Юстин — розстріляні в рівен. в'язниці, Любак Іван, Кривий Кость (6-ти літній хлопець) розстріляні в луцькій в'язниці.

Бабин:

Працівники цукроварні в Бабині — Наламарчук Степан, Молодецький Петро, Хор. Домбровський Т., Мазій Іван, розстріляні 3.7.41 в лісі біля Бабина, От. Лойко Леонід, Соловій Сільвестр, Гринчук О., Гливчун Іван, Шарапановський Олексій.

М. Столин

Корнилюк, голова окружної управи, розстріляний в 1943 р.

М. Сарни

о. Г. Тхоржевський, свящ., розстріляний польсь. шуцманатом в м-ку Висоцьк. (далі буде)

ДОВІДНИК ВОЛИНЯКА

„Волиніяна” в бібліотеках Америки.

Публічна Бібліотека в Нью-Йорку
(Ріг 5 Евеню й 42 вул.)
(Продовження)

Девятисотлѣтіє православія на Волини. 992-1892. Житомиръ, 1892.

A. Dembinska Wplyw kultury polskiej na Wolyn w XVI wieku (w lonie warstwy szlacheckiej). — *Poznanskiе T-wo Przyjaciol Nauk. Prace...* t. 7, 1933.

E. Frankowski Z Polesia Wolynskiego, Варшава, 1914.

П. Ивановъ: Историческіе судьбы Волинской земли съ древнѣйшихъ времень до конца XVI вѣка. Одеса, 1895.

П. Карашевичъ: Очеркъ исторіи православної церкви на Волини. СПб., 1855.

Кіевскій: Календарь Юго-Западнаго Края — 1892 й іщ. річники.

Е. Кивлитскій: Мнимый бунт на Волини въ 1789 году („Кіевская Старина”) 1902 р., т. 79).

Z. Kossak-Szczucka: The blaze, reminiscences of Volhynia, 1917-1919. Translated from the original Polish. London, 1927.

Z. Kossak-Szczucka: Pozoga. Wspomnienia z Wolynia, 1917-1919. Krakow, 1923.

J. Kraszewski Wspomnienia Wolynia, Polesia i Litwy. Wilno. 1840.

І. Куртинъ: Волинская губернія (Весь Юго-Западный Край). Київ, 1913.

C. Nanke: Szlachta wolynska wobec konstytucji trzeciego maja. Lwow, 1907.

(Опытовъ) Волинская революція первой четверти XIX ст. Письма надворнаго совѣтника Опытова къ графинѣ Старожиловой („Кіевская старина” 1883, т. 5).

Г. Оссовскій: О находкахъ предметовъ каменнаго вѣка въ Волинской губерніи.

(„Труды 3. археолог. съѣзда”). Київ, 1878.

Полѣсье — Сѣверо-западный и юго-западный край вообще и губерніи: Минская, Гродненская, Волинская, Кіевская и Могилевская въ частности. СПб. 1883.

J. Potocki: Histoire ancienne du gouvernement de Wolhynie... СПб. 1805.

В. Рогль: Матеріалы для археологін Волини („Труды археолог. съѣзда”), Київ, 1874.

(С. Руссовъ): Волинскія записки сочиненныя Степаномъ Руссовымъ въ Житомирѣ. СПб., 1809.

Rus. Czasapismo poswiecone dziejom i kulturze Ukrainy, Podola, Wolynia i Rusi Czerwonej. Lwow, 1911.

J. Stecki Wolyn pod wzgledem statystycznym, historycznym i archeologicznym. Львів, 1864-71.

Н. Теодоровичъ: Празднованіе 900-лѣтняго юбилея Волинской епархіи. Почаїв, 1899.

Н. Теодоровичъ: Городъ Владиміръ Волинскій, въ связи съ исторіей Волинской епархіи. Почаїв, 1893.

Н. Теодоровичъ: Историко-статистическое описаніе церквей и приходоувъ Волинской епархіи (5 томів). Почаїв, 1888-1903.

Н. Шадурскій: Волинь и ея историческіе дѣятели отъ Владиміра Святого до Богдана Хмельницкого. („Русскій Архивъ” 1910, т. 6-7-8).

П. Яроцкій: По Волинскому Полѣсью. Изъ записной книжки. (Кіевская Старина” 1898 р., т. 62.

(Далі буде)

Ю. П.

О. Прот. Степан Опатович

у 120 роковини народження

Дня 15 грудня 1951 р. минає 120 літ від дня народження видатного волиняка, О. прот. Степана Опатовича.

Народився О. Степан в селі Гориньгороді (Крупа) рівненського повіту, в родині священника о. Івана Опатовича, могила якого знаходиться побіч сільської церкви. Вчився в духовній школі в Клевані, в Крем'янецькій семінарії, пізніше скінчив Духовну Академію в Петербурзі, де потім був ціле життя священником при церкві на Смоленському кладовищі.

Перебуваючи у Петербурзі о. Опатович належав до гуртка активних українців у Петербурзі, — рівночасно не поривав зв'язків з Україною, особливо Волиню. Помагав, особливо студентам, які приїздили до Петербурга на студії. Напр. далекий родич Гуглинський, студіюючи, кілька літ прожив у о. Степана — безкоштовно. (Гуглинський належав до „Основ” й працював у ній під псевдонімом „Чайка”).

Сам о. Опатович стояв дуже близько до редакції „Основа” та підтримував її. Був в дуже добрих відносинах з Костомаровом, був добре знайомий з Шевченком й залюбки цитував його вірші. В одному з листів до швагра (свящ. Бережницького), датованому 13.11. 1881 р. цитує уривок з „Кавказу” (тоді забороненого) в такому варіанті:

„Не нам на суд*) з Тобою стати,
Не нам діла Твої судить!
Нам тільки плакати, плакати, плакати
І хліб насущний замісить
Та распрегіркими**) сльозами.

Довідавшись про смерть Шевченка, він перший відправив по ньому панахиду в своїй церкві.

11 травня 1862 р., в день св. Кирила та Методія, олікунів Кирило-Методієвського Братства (за участь в якому потерпіли Шевченко, Костомаров, Куліш та ін.)

*) на прою.

**) кривавим потом і сльозами.

з нагоди 1000 ліття перекладу богослужбових книжок на слов'янську мову, от. Опатович відправив у себе в церкві урочисту Службу Божу, а потім молебен в присутності Костомарова та співробітників „Основи”. Справа ця стала голосною в Петербурзі та викликала інтервенцію світської і духовної влади, однак, зі взгляду на велику популярність о. Степана, не мала більших прикрих наслідків.

Однак найбільшою заслугою о. Опатовича було складення ним популярного підручника до науки релігії — „Оповідання з святого Писання”. Петербург 1863. Ця книжечка була написана о. Опатовичем на численні домагання українців мати українською мовою книжки, передусім до науки релігії. Видана була Костомаровим на гроші, надіслані з різних місцевостей України (Лівобережної), разом з проханнями про видання. Але лише перша частина вийшла друком, бо тимчасом був виданий відомий волинський обіжник з 1863 року, яким друк українських книжок був заборонений. Друга частина так і не побачила світу й трудно припускати, щоб рукопис зберігся до наших часів. „Оповідання з святого Писання” написані дуже гарною українською мовою, майже вільно від русицизмів чи польонізмів. Друковані особливим правописом з „ером” та „ериком”, але без „ы”.

От. Опатович, чоловік глибоко релігійний, в своїх „Оповіданнях” переказує текст Св. Письма в такій формі, щоб дати найменше можливостей до антирелігійних нападок тодішніх „поступовців”. Наприклад створення неба написане так: „Воздух обіймає собою цілісеньку землю й на нього, як на що тверде оперлася вона. Господь назвав твердь небом”. (Стор. 4) „А є ще в воді далеко менші тварі, в одній краплі можна часто знайти їх стільки, що й злічити не можна... усіх їх создав Господь в день п'ятий і усі благословив”. (Стор. 6.).

Крім „Оповідань з Св. Писання” О.

Степан писав ще багато на релігійні та історичні теми, але мусів писати по-російськи, тому що друк книжок українською мовою не був дозволений, а навіть вже видруковані книжки не були випущені в світ (напр. 2 „житія святих” написані Гуглинським українською мовою, а видруковані церковно-слов. літерами).

Вмер От. Степан Опатович у Петербурзі 12 квітня 1892 р. де і похований.

Джерела: Оповідання з Святого Писання зложив священник Степан Опатович. Петербург 1863, Листи Опатовича до родичів, Проф. В. Біднов „З минулого”, Духовний сіяч, № 31 і 32 за 1929 рік. Варшава. Родинні перекази.

До Високоповажаного п. Уласа Самчука

З приводу 25-річчя Вашої літературної діяльності засилаємо Вам щире поздоровлення й бажаємо Вам сил, здоров'я і успішної праці для нашої Батьківщини.

Управа Т-ва Волинь

ВІД РЕДАКЦІЇ:

● Слідуюче число кварт. „Волинь” в збільшеному об'ємі вийде на 1-го січня 1952 р.

● Якщо засоби дозволять — в 1952 році редакція кварт. „Волинь” має замір видати:

1. Збірник матеріалів за 1941-1944 р., в який ввійдуть накази, розпорядження, повідомлення, заклики, відозви й оголошення видані німецькою владою на Волині.

2. Улас Самчук: „Волинь” т. I. або „Темрява” 2-га част. Осту.

● Дуже перепрошуємо, але дехто не уважно прочитав наш заголовок **Листи загинувших** твердячи, „що деякі особи (Ігор Шубський та Кононюк Андрій) в нашій листі загинули в партійно-братовбивчій війні, а не безпосередньо з рук німців, а тому закарбовувати їх на рахунок німців не потрібно” — виясняємо, ми не подаємо листу лише розстріляних німцями в часі 1941-44 р. — а листу за-

гинувших на Волині (взагалі) в часі німецької окупації 1941-44 р. — а це є велика різниця.

● Хрест на обгортці — це є герб Волині.

● От. Степан Опатович народився 1831 (1832?) р.

НА ПРЕСОВИЙ ФОНД ЖУРНАЛУ „ВОЛИНЬ” ЗЛОЖИЛИ:

З попер. числа	\$ 69.00
18. М. Мельник Нью-Йорк	\$ 4.00
19. М. Кибалюк Чикаго	\$ 2.00
20. Др. Макарушка Нью-Йорк	\$ 5.00
21. Н. Тарасюк Клівленд	\$ 2.50
22. П. Полікарпенко Нью-Йорк	\$ 1.50
23. Др. Т. Олесіюк Міссіон Тексас	\$ 5.00
24. С. Ілляк Чикаго	\$ 5.00
25. В. Гарасименко Овінге Мілле	\$ 5.00
26. В. Шиприкевич	\$ 1.00
27. А. Зарицький Нью Бруксвін	\$ 5.00
28. А. Івах Віллістон	\$ 5.00

На день 20 жовтня зложено \$ 111.00

Всім жертводавцям складаємо сердечну подяку.

Управа Т-ва „Волинь”.

Складаємо сердечну подяку всім, що надіслали листи, привітання й побажання з нагоди випуску 1-го числа Квартальника „Волинь”.

Редакція

Платон Лом

Критика

Малий фельетон

Народ наш вже не той, що раніш. Зовсім переродився. Одні повмирали, інші породилися, де — хто постарів чомусь, один наче б трохи здурів, другий на своє нещастя помудрішав. Змінився народ. Але що в світі не змінюється? Змінюється худоба, звірюка, бур'яни, погода. Народ наш також змінився. На кого глянеш — так і хочеться на шию скочити й сильно — сильно обняти, щоб дух заперло. Одначе не подобається це мені. Я люблю критикувати, а тут до нічого не придерешся. Це спонукало мене критикувати події та людей минулих днів.

1. Передісторична доба.

Обскурантизм. Темнота. Брак соборницьких ідей між окремими племенами нашого народу, замало шкіл, слабкий контакт з закордоном.

2. Княжа доба.

Необачне знищення документів про заснування Києва. Спізнення охрещення України. Немає сконкретизованих націоналістичних та демократичних доктрин, нестача земельних реформ. Богослужбова мова не має української вимови. Скрайній консерватизм „Руської Правди”. Княжі міжусобиці не стять на висоті свого завдання, хоч і викликають де-який подив у ворогів.

3. Литовсько-українська, або українсько-литовська держава.

Одинокую світлою сторінкою, являється литовське право писане українською мовою. Таке право, хоч і литовське, але було трохи рідне й нам. Решта — самі промахи. Найгірше це, що ми не зуміли оцінити литовців, які говорили: свого не вводимо, вашого не рухаємо. Очевидно ми поносимо відповідальність за розвал литовсько-української чи пак укр.-лит. держави. Відносно татарського лихоліття зроблено одну основну похибку: шовіністична тактика наших воїв згубила народ. Відомо, що татари не чіпали духовних осіб: отже-ж треба було всім переоблачитися в ряси. Можна було

також зовсім не боротися з татарами, а це їх так не сердило б. Відомо таки, що потурнакам досить добре жилося, але шовіністи прогавили й це.

4. Козаччина.

Прояв нашого егоїзму. Боронено перед кочовиками лише Україну, не думаючи про долю Європи й цілого світу. Ліпше було б кинути Україну, податися на Захід і там боротися. Тоді здобули б симпатії чужинців і славу. Козацька техніка: Низький примітив. Брак лінії Мажіно, легковаження газів, літаків, атомових бомб, пропаганди та маніфестацій.

5. Російсько-польська неволя.

Замале нарікання на свою рідну неволю. Невдячність супроти ворогів за добрі лекції. Невміння використати згадані лекції.

Соціальна сторінка: Брак своїх панів дав змогу чужим поміщикам визискувати наших селян.

6. I-ша велика війна й революція в 14-18 р. II-га велика війна 39-му р.

Замало ми один одного вибили. Якщо б лишилося менше народу, тепер менш вигинуло б.

Соціальне питання: Селянам конче треба було дати по 1000 десятин землі на душу, щоб вибити з рук зброю більшовицьким агітаторам, які обіцяли лише 999 десятин землі на душу.

Конклюдія: Якщо б хоч один з наших сьогочасних діячів провадив був за шнурок нашу історію, то очевидно й минулим поколінням було б жилося так добре, як і нам.

Українська друкарня „УКРАЇНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКА ПРЕСА”

133 Е. 4-та вул., Нью-Йорк 3, Н. Й.

виконує скоро та добре всі друкарські роботи, як:
газети, журнали, плякати,
летючки, запрошення і все,
що входить в обсяг
друкарства.

ОФІЦІЙНИЙ ВІДДІЛ

В 10-ТУ РІЧНИЦЮ МУЧЕНИЦЬКОЇ СМЕРТИ.

Дня 28 серпня 1951 року, старанням Т-ва Волинь в Нью-Йорку, в Українських Православних церквах (св. Тройці при 4-тій Ев. й 21 вул. та св. Володимира при 14 вул.) відправлено панахиди за спокій душ кількох тисяч українців, що загинули мученицькою смертю й вимордувані більшовиками у звірачий спосіб по в'язницях Волині, в перші дні вибуху німецько-більшевицької війни 21-23 червня 1941 року.

ДОПОМОГОВИЙ ФОНД

При Т-ві „Волинь” в Нью-Йорку зістав організований „допомоговий фонд для старших й заслужених волинянів, які не здібні до праці”. В місяці вересні зібрано на цей фонд 25 дол.

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ

Ініціативний Гурток Волинян у Вінніпезі (Канада) остаточно дня 21 липня 1951 р. оформився в Інститут Дослідів Волині. На чолі Інституту стоїть Дирекція контрольована Радсю. Головою Дирекції обрано Др. Ю. Мулика-Луцка, секретарем інж. Бойка. Згідно зі статутом, в місцевостях, де є волиняни, можуть повставати волинські товариства для моральної і матеріальної допомоги Інституту, натомість в місцевостях, де є мале число волинян, можуть діяти комітети й представництва. По докладні інформації звертатися на адресу інституту:

„Volhyn”, st. Andrew's College 259 Church Ave, Winnipeg, Man. Canada.

ВІДДІЛ ХОЛМЩИНИ

Дня 25 серпня 1951 р. засновано при Інституті Дослідів Волині у Вінніпегу Відділ Холмщини. Головою Відділу є Всеч. о. Г. Митюк, а секретарем п. С. Новосад.

ЗБІРНИК ВОЛИНИ

Редакцію збірника Волині п. н. „Волинь в боротьбі за волю України” доручено п. д-р. Ю. Мулик-Луцкові, голові Дирекції Інституту. Праці не можна приспішити з браку грошових засобів. Коли б Інститут мав принаймні 500 членів з річним внеском лише по \$ 5.00, праці інституту значно пішли б вперед. Остаточно рішено збірник видавати частинами. Перший зошит по-

явиться найпізніше в листопаді б. р. Крім збірника передбачається видавати АННАЛИ, в яких буде поміщуваний матеріал, що не може увійти до збірника. Анналі своїм змістом будуть цікаві і популярно писані.

Щоб рушити видавничу діяльність матеріалів про Волинь, Рада і Дирекція Інституту звертається з ласкавим проханням до земляків, щоб на власний рахунок захотіли фінансувати окремі зошити, на яких буде поміщено ім'я і прізвище особи, що даний зошит фінансувала. Подібна справа буде з анналами.

ПОМАГАЙМО НАШИМ ПИСЬМЕННИКАМ

Як довідемося, наш письменник п. Улас Самчук знаходиться в тяжкому матеріальному положенні і не має змоги видавати своїх творів. Хочі допомогти нашому письменникові виданням його творів зробили б велику національну справу і напевно вкладені гроші повернули б із прибутком.

ПОКРОВИТЕЛЬКА ВОЛИНСЬКОЇ ЗЕМЛІ

На засіданні Інституту була обговорювана справа, щоб в Українській Православній Катедрі у Вінніпезі поставити образ Почаївської Божої Матері, Покровительки Волинської Землі.

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК

Незбаром УВАН видасть працю п. Д-р. Мулик-Луцка п. н. „Мова релігії слов'ян”.

В майбутньому Інститут Дослідів Волині у Вінніпезі буде висилати обіжники і т. п. лише до тих волинян, які є членами Інституту, надіслали рукописи, чи зложили грошові датки

ЗАКЛИК ДО ВОЛИНЯН

Інститут Дослідів Волині, як національна цінність всіх волинян, розсіяних по цілому світі, закликає старшу і нову еміграції до участі в праці Інституту та в волинських товариствах.

Т-ВО ВОЛИНЯН В ТОРОНТІ

Дня 7 червня 1951 р. засновано „Історично-дослідне Т-во Волині” в Торонті (Канада). В склад управи обрано: п. М. Волосевич (голова), п. І. Дубилко (заступник), п. Д. Сагнівський (секретар), п. Д. Волинець (скарбник), п. О. Степанюк (член управи). До контрольної комісії обрано пп. С. Солотвінська, Т. Мельник, І. Радкевич.

